

УДК 94(477.4) «1905/1914»

М. В. Гаухман

**РОСІЙСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА
ЩОДО ЄВРЕЙСЬКОГО ПИТАННЯ
В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1905–1914 РР.)**

Процес розбудови української держави та творення української нації, заснованої на громадянських засадах, потребує осмислення історичного досвіду співіснування різних етноконфесійних спільнот на українських землях. Розуміння української історії як історії всіх народів, які проживали і проживають на українських землях, створює передумови для досягнення толерантності в міжетнічних і міжконфесійних відносинах у сучасній Україні.

Національне питання в Російській імперії загострилося під час Першої російської революції (1905–1907 рр.). Правобережна Україна, національна окраїна імперії, була поліетнічним і поліконфесійним простором. Однією з найбільших етноконфесійних спільнот Правобережжя були євреї, а відтак – єврейське питання в цьому регіоні на початку ХХ ст. є актуальною темою історичних досліджень.

Українська історіографія російської національної політики в Правобережній Україні на початку ХХ ст. представлена монографією Н. Щербак, у якій досліджені регіональні вияви політики щодо трьох національних питань – українського, польського та єврейського [1]. Дана праця цінна, насамперед, значним обсягом фактичного матеріалу, але, на наш погляд, авторці бракує власної концепції національного питання й національної політики в Російській імперії, що дало б можливість ввести фактичний матеріал у визначене теоретичне річище. Питання історіографії та джерел дослідження національного питання в Правобережній Україні розглядаються в працях Ю. Поліщука [2].

Іноземна історіографія російської національної політики в Правобережній Україні на початку ХХ ст. представлена працями французького історика Д. Бовуа і японського історика К. Мацузато. Відносини між російською владою та польським, українським і єврейським населенням Правобережної України в 1863–1914 рр. стали об'єктом дослідження в монографії Д. Бовуа [3]. Важливою для розуміння російської національної політики в периферійних регіонах є праця К. Мацузато, у якій дається класифікація генерал-губернаторств, залежно від місця регіону в імперській структурі та основних завдань губернської політики [4]. Правобережна Україна, за класифікацією К. Мацузато, була периферійним регіоном, губернська політика в якому, т. зв. "етнічний бонапартизм", була спрямована на русифікацію "шановних ворогів" Російської імперії, до яких на Правобережжі належали євреї й поляки.

Наша праця присвячена національній політиці російської влади, центральної й місцевої, щодо єврейського питання в Правобережній Україні в 1905–1914 рр. Завданнями нашої статті є, по-перше, встановити питому вагу єврейського населення Російської імперії та Правобережної України на початку ХХ ст., по-друге, визначити правове становище євреїв у Російській імперії, по-третє, висвітлити основні напрямки єврейського національного руху та політики влади щодо нього, як у масштабах Російської імперії загалом, так і на Правобережжі зокрема.

Єврейське національне питання являло собою проблему визнання прав єврейської нації, що постала в "епоху націоналізму", період націотворення в Європі, започаткований Великою французькою революцією (1789–1799 рр.). Позаяк у Російській імперії було чинним виключне законодавство щодо євреїв, проблема національних прав російського єврейства ґрунтувалася на нерівноправності євреїв. Зі вступом Російської імперії в "епоху націоналізму" єврейське питання з проблеми правового характеру "розширилося" до проблеми політико-правового характеру, проблеми місця євреїв у російській нації та місця єврейської нації в Російській імперії.

Чисельність єврейського населення Російської імперії обраховується за Першим загальним переписом населення 1897 р. Національний склад населення імперії визначався за допомогою показника "рідна мова", під якою розумілася національна мова. Застосування бюрократією показника "рідна мова", замість категорії "народності" чи "національності", що вживалися в публіцистиці, на наш погляд, свідчило про те, що російська бюрократія ще не перейшла до модерних критеріїв обрахування/означення підвладного населення. Позаяк освічені євреї русифікувалися, для визначення чисельності російського єврейства варто зважати на показник "віросповідання", зараховуючи до числа євреїв усіх юдеїв, а не тільки тих євреїв, рідною мовою яких була "єврейська", тобто мова їдиш. До показника чисельності юдеїв потрібно, за висновком Р. Сіфман, вносити поправку в 15%. Адже статистика єврейського населення Російської імперії було недосконалою: поправка Р. Сіфман дозволяє приблизно врахувати незареєстрованих новонароджених дівчат [5]. Чисельність євреїв у Російській імперії, враховуючи поправку в 15%, становила 4,5% російських підданих (5 млн. 998 тис. з 126 млн. 203 тис. чол.) [6].

Правобережна Україна являла собою один з осередків єврейського життя в Російській імперії. Чисельність єврейського населення в Правобережній Україні, ураховуючи поправку Р. Сіфман, в 1897 р. становила 14,2% населення регіону (1 млн. 380 тис. чол. з 9 млн. 747 тис. чол.) [7]. Єврейство Південно-Західного краю становило 24,5% всього російського єврейства. Рівень урбанізації Правобережної України був доволі низьким. Містяни складали, враховуючи поправку Р. Сіфман, 10,0% (970 тис. з 9 млн. 747 тис. чол.) населення регіону. Серед міського населення євреї становили 43,5% (422 тис. з 970 тис. чол.) [8]. Євреї-

містяни склали лише 30,6% єврейства Правобережжя. Більшість євреїв регіону традиційно проживали в сільській місцевості, у містечках і посадах, які де жуге не мали міського статусу. Основними заняттями місцевого єврейства залишалася торгівельно-комерційна (переважно торгівля продукцією сільського господарства) й ремісничо-промислова (переважно виготовлення одягу і взуття) діяльність [9, с.44–45]. Традиційний спосіб життя й традиційний характер професійних занять єврейства Правобережжя позбавляли соціальної опори єврейський національний рух. Однак "стартові можливості" євреїв для входження в модерне суспільство було порівняно кращими, ніж у представників інших етноконфесійних спільнот Російської імперії.

Київ, центр Правобережжя, був, так би мовити, "точкою тяжіння" для євреїв з українських губерній. Чисельність киян дорівнювала, за переписом 1897 р., 247,7 тис. чол. Серед них євреї становили 12,8% (29,9 тис. чол.) [10, с.71–72]. Чисельність київських євреїв постійно зростала, досягнувши в 1910 р., за даними поліції, 50,8 тис. чол. Однак справжню кількість євреїв у Києві встановити було неможливо [11, с.526]. У даному разі не доцільно робити поправку в 15%, бо навряд чи у великому місті статистичні підрахунки були настільки недосконалими. Стрімка модернізація Києва, перетворення його на промисловий центр Російської імперії, створювали в місті соціальну базу для єврейського національного руху.

Єврейські піддані Російській імперії були неповноправними через наявність виключного законодавства. Основою виключного законодавства була смуга єврейської осілості, територія, на якій дозволялося постійне проживання євреїв. Смуга осілості охоплювала 15 західних і південних губерній Російської імперії (Віленську, Ковенську, Гродненську, Мінську, Вітебську, Могильовську, Київську, Подільську, Волинську, Чернігівську, Полтавську, Катеринославську, Таврійську, Херсонську та Бессарабську губернії).

Російська влада неодноразово намагалася упорядкувати правове становище євреїв. "Основними законами" для російськими євреїв були Положення щодо євреїв 1804 і 1835 рр. та Тимчасові правила 1882 р., які зберігали чинність до 1917 р. Тимчасові правила 1882 р. забороняли євреям проживати в сільській місцевості, окрім євреїв-землеробів, купувати й орендувати нерухоме майно в сільській місцевості, а також торгувати по неділях і під час найбільших християнських свят [12, №834].

Наприкінці XIX ст. євреї були обмежені в можливості отримати освіту. Метою впровадження т. зв. "відсоткової норми" було обмеження русифікації єврейства, бо акультурація російських євреїв розглядалася владою як загроза російській нації. До кінця XIX ст. набуття євреями модерної освіти вважалося владою за спосіб входження освічених (а відтак – вже "нешкідливих" для християнського населення) євреїв до російського суспільства. Натомість відтепер не лише традиційне

еврейство, а все російське єврейство ставали в очах бюрократії терпимими підданими, яким відмовлено бути членами російської нації. Міністерством народної освіти в 1887 р. була встановлена відсоткова норма прийняття євреїв до середніх і вищих навчальних закладів: у смузі осілості норма становила 10%, поза смугою осілості – 5% і в обох столицях, Санкт-Петербурзі та Москві, – 3% [13, с.134]. Відсоткова норма була затверджена законом від 16 вересня 1908 р. [14, №31008]. Закон з'явився після Першої російської революції, коли відсоткова норма фактично втратила чинність. Наприклад у 1906/1907 навчальному році, "особи юдейського віросповідання" становили 20% студентів Київського університету Св. Володимира та Київського політехнічного інституту [15, с.42]. Надалі правові обмеження євреїв на здобуття освіти стали ще більш жорсткими. 11 березня 1911 р. Микола II затвердив постанову Ради міністрів про поширення відсоткової норми на тих євреїв, які складали іспити екстерном [16, №34900]. Урядове нововведення позбавило тисяч молодих євреїв можливості отримати свідоцтво про середню освіту, наявність якого дозволяла вступити до вищого навчального закладу.

Правобережна Україна була одним із епіцентрів єврейських погромів. Саме російське слово "погром" увійшло в інші мови світу для позначення масового насильства проти євреїв. У Росії відбулися дві хвилі погромів – у 1881–1882 рр. і 1903–1906 рр. Виникнення кризових ситуацій, як-от убивство Олександра II в 1881 р. або Перша російська революція (1905–1907 рр.), звертало увагу населення на винуватців кризи, всюдисущих чужинців, тобто євреїв, "чужих" *par excellence*. Офіційною причиною другою хвилі погромів (1903–1906 рр.) була названа революційність єврейства: представники влади ототожнювали революціонерів і єврейську молодь. Найбільші погроми на Правобережній Україні в 1905 р. відбулися в Житомирі (23–26 квітня) та Києві (18–20 жовтня).

Кількість погромів, що відбулися в 1903–1906 рр., і чисельність жертв погромів у межах смуги єврейської осілості були підраховані Ш. Ламброза. У Київській губернії стався 41 погром, жертвами якого було 167 осіб; у Подільській губернії – 37 погромів з 35 жертвами, а у Волинській губернії – 9 погромів із 49 жертвами. Усього в Правобережній Україні відбулося 87 погромів, жертвами яких стало 251 чоловік. Для порівняння: найбільша кількість погромів була на Чернігівщині (251 погром із 76 жертвами), а найбільше число жертв погромів було в Бессарабії (942 жертви від 71 погрому) [17, с.228]. Правобережжя не було найбільшим центром погромницького руху. Припускаємо, що історичний досвід співіснування юдейського та християнського населення міг послабити погромницький рух у Південно-Західному краї.

В "епоху націоналізму" російська влада отримала нового супротивника у вигляді єврейського національного руху, що

активізувався, як й інші національні рухи, під час Першої російської революції (1905–1907 рр.). Єврейський національний проект був одним із національних проектів, які конструювалися в політичному просторі Російської імперії. Політичні мислителі створювали власні політичні проекти, які утворювали єдиний дискурс – єврейський національний проект. Застосування поняття "національного проекту" дозволяє наголосити на модерній природі нації, що відповідає "конструктивістській" концепції нації Б. Андерсона: писемні верстви, бюрократи й інтелектуали, конструюють в дискусіях і практиках проект нації, що впроваджується в дійсність у спосіб залучення народних мас до процесів націотворення, як правило, через освітні інституції [18]. Попри всі суперечності між окремими мислителями та представниками різних політичних партій, речники єврейського національного проекту були згодні в одному: самодержавний режим ворожий до російського єврейства.

Серед політичних ідей кінця XIX – початку XX ст., стосовно яких велися дискусії в рамках єврейського проекту, основними були три альтернативні ідеї: 1. Ідея асиміляції – входження євреїв як конфесійної групи до складу державних націй Європи (у сучасній історіографії надається перевага терміну акультурація, бо євреї цілком не втрачали свою ідентичність, а почасти переймали культури державних націй); 2. Ідея сіонізму – політичний рух за утворення єврейської держави чи автономного політичного утворення в Палестині або на іншій території; 3. Ідея автономізму – політичний рух за національне відродження євреїв діаспори, спрямований на визнання національних прав євреїв як екстериторіальної нації. Погляди прихильників трьох згаданих ідей були афористично резюмовані автономістом С. Дубновим, істориком і ліберальним націоналістом: для прихильників асиміляції євреї – "нація минулого", історія якої добігла кінця, для сіоністів євреї – "нація майбутнього", яка постане в єврейській державі, а для автономістів євреї – нація й минулого, і теперішнього, і майбутнього часу [19, с.181–182].

Ідея асиміляції мала модерністський характер, будучи ідеологією виходу євреїв з гетто (у Західній Європі) та містечок (у Східній Європі) для входження до модерного, "націоналізованого", суспільства. Асимілюватися означало відмовитися від традиційного способу життя та ввійти до громадянського суспільства державної нації. Асиміляція була внутрішнім відповідником урядової, – так би мовити, зовнішньої, – емансипації євреїв, здійсненої в країнах Західної Європи. Позаяк російські євреї не були емансиповані, асиміляція російського єврейства була обмежена виключним законодавством. Виявом асиміляції (аккультурації) російського єврейства була поява т. зв. російсько-єврейської інтелігенції, прошарку російської інтелігенції єврейського походження. Перешкодами на шляху акультурації ставали, з одного боку, антисемітизм бюрократії й правої громадськості, а з іншого боку – етноконфесійні особливості самих євреїв.

Другою альтернативною ідеєю була ідея сіонізму. Сіонізм став відповіддю євреїв на модерний антисемітизм. Емансипації, наданню рівноправності євреям і включенню їх до європейських націй, сіонізм протиставив "автоемансипацію" (так називалася брошура Л. Пінскера, одного з попередників сіонізму) – створення єврейської нації та єврейської національної держави. Першим серед ідеологів сіонізму, почутим єврейською громадськістю, і батьком-засновником організованого сіоністського руху став Т. Герцль, який у 1896 р. видав брошуру "Єврейська держава". У брошурі йшлося про організацію переселенського руху в Палестину, де єврейство стало б такою ж нацією, як і народи Західної Європи. Переселення повинно було відбутися винятково після надання євреям політичних гарантій проживання в Палестині [20].

У 1897 р. в Базелі був скликаний перший сіоністський конгрес, на якому було створено Всесвітню сіоністську організацію (ВСО) на чолі з Т. Герцлем. ВСО розглядала себе як надпартійну організацію всього єврейства, хоча фактично являла собою політичну партію міжнародного характеру. Відтоді почалася історія сіоністського руху як організованого національного руху за створення єврейської держави.

Мережа осередків ВСО розбудовувалася в Європі та США. Позаяк Російська імперія була центром світового єврейства, причому єврейства, не емансипованого державою й не асимільованого суспільством, найбільше число прихильників сіонізм здобув саме в Росії. Російська територія була розподілена активістами ВСО на окремі райони діяльності. Російські сіоністи проводили власні з'їзди. Перший з'їзд відбувся нелегально у Варшаві в 1898 р., а другий – легально в Мінську в 1902 р., коли сіоністи отримали дозвіл на проведення з'їзду від міністерства внутрішніх справ.

Окрім ВСО, у Росії в 1905–1906 рр. виникли соціалістично-сіоністські партії, які поєднували в своїй ідеології політичний ідеал сіонізму, створення єврейської держави, із соціалістичними ідеями. До соціалістично-сіоністських партій належали Сіоністсько-соціалістична робітничка партія (ССРП), очолена Н. Сиркіним, Єврейська соціал-демократична партія "Поалей-Ціон" (ЄСДРП П-Ц, або Поалей-Ціон) на чолі з Б. Бороховим, Соціалістична єврейська робітничка партія (СЄРП), яка виступала за національно-персональну автономію євреїв у майбутній федеративній Російській республіці, одним з керівників партії був В. Жаботинський [21, с.460].

Період легальної діяльності ВСО в Росії тривав один рік. Невдовзі сіоністи були обвинувачені владою в тому, що відійшли від первинного завдання, організації переселення євреїв з Росії до Палестини, та перетворилися на національний рух. 24 червня 1903 р. Департамент поліції міністерства внутрішніх справ видав циркуляр про заборону сіоністських організацій [22, с.412–414]. Однак під час Першої російської революції попередні заборони практично не виконувалися.

1 червня 1907 р. Сенат видав указ про заборону сіоністських організацій. [23, с.267]. Активізація діяльності соціалістично-сіоністських партій була зафіксована в останньому з антисіоністських циркулярів Департаменту поліції від 16 березня 1912 р., що вкотре заборонив діяльність російських сіоністів [24, арк. 30–30 зв].

Попри заборону сіоністського руху в 1903 р., сіоністські організації діяли в Правобережній Україні. Осередки Поалей-Ціон існували на Київщині в 1905–1906 рр. [25, арк. 50]. У Києві з 1906 р. діяла "Єврейська територіалістська організація". Сіоністи-"територіалісти" відійшли від ВСО, бо обстоювали надпартійний характер сіоністського руху. Очолював "територіалістів" відомий громадський діяч, лікар М.Мандельштам [26, с.14–17]. Виявом нелегальної діяльності сіоністів була організація кіносеансів для перегляду документального фільму "Життя євреїв у Палестині". Третина доходів від кіносеансів ішла до бюджету ВСО. Такий кіносеанс відбувся в березні 1914 р. в Новограді-Волинському [27].

Загальний єврейський робітничий союз Литви, Польщі та Росії (Бунд) був утворений у 1897 р. на з'їзді учасників єврейських соціалістичних гуртків у Вільні. Бунд був першою соціал-демократичною партією в Росії. У політичній доктрині Бунду поєднувалися ідеї соціалізму й націоналізму, що було типовим явищем для Центрально-Східної Європи в добу розгортання національних рухів. На першому місці в програмі партії стояло соціальне питання – питання класової боротьби пролетаріату. Парадоксом програми Бунду в перші роки існування партії було відсутність наголосу на єврейському питанні. Адже національна спільнота об'єднує представників різних класів, а пролетаріат, згідно з марксистським ученням, не має спільних інтересів з буржуазією. Бунд, як і загальноросійські партії, пов'язував зрівняння в правах євреїв з революцією в Росії. Згодом російська дійсність, позначена національним питанням, взяла верх над марксистською теорією. У 1903 р. на VI з'їзді Бунду єврейське питання стало одним із основних у партійній програмі. Партія висунула вимогу надання російському єврейству національно-персональної автономії, тобто екстериторіального національно-культурного самоврядування [28].

Апогеєм діяльності Бунду була Перша російська революція (1905–1907 рр.). Головні осередки партії в Правобережній Україні діяли на початку 1905 р. в Києві, Житомирі та Бердичеві [29, с.36–37]. Київський відділ Бунду постав у 1905 р. та керував партійною роботою на Київщині та Лівобережжі [30, арк. 50–52 зв.]. Відомо, що в 1906 р. поліція зірвала зібрання Київського комітету Бунду [31, арк. 1–2]. Після революційного вибуху 1905 р. Бунд втратив свої позиції, як через репресії проти партійців, так і через розчарування громадськості у визвольному русі. Тому між 1906 і 1912 рр. діяльність Бунду в українських губерніях фактично припинилася. Активізація Бунду відбулася в атмосфері нової активізації громадського життя в Росії після

"столипінської реакції". Наприкінці 1911 р. відродився бундівський осередок у Бердичеві, а на початку 1912 р. – у Житомирі. Проте партійцям відразу довелося зіткнутися з протидією політичної поліції, жандармерії та охоранки, що унеможливило партійну роботу [32, арк. 266]. Київський відділ, відновивши діяльність у 1912 р., був нездатен вирішити проблеми нестачі активістів і недовісти партійних зібрань [33, арк. 259]. Неможливість проводити зібрання в Києві спонукала бундівців до проведення зібрань в околицях Києва, на лівому березі Дніпра, у Микитській Слобідці Чернігівської губернії. Політична поліція відслідковувала діяльність київських бундівців. Двічі, 14 липня 1912 р. та 9 серпня 1913 р., партійні зібрання в Микитській Слобідці викривалися внаслідок спільних операцій, проведених київськими та чернігівськими поліціантами [34, арк. 15.; 35, арк. 18–19]. У протистоянні революційної партії та політичної поліції перевага залишалася за останньою.

Апофеозом спільних дій центральної й місцевої влади Правобережної України та чорносотенців була "справа Бейліса", політичний процес, сфабрикований владою за ініціативи чорносотенців. Фабрикацією "справи" керував міністр юстиції І. Щегловітов за особистого контролю Миколи II, а провідником позиції міністерства юстиції була київська прокуратура [36, с.383–397]. "Справа Бейліса" загрожувала російському єврейству щонайменше збереженням status quo в єврейському питанні, консервацією виключного законодавства, а щонайбільше – новими репресивними заходами уряду проти єврейських національних організацій і новою хвилею єврейських погромів. "Справа Бейліса" проходила в контексті "епохи націоналізму" та була виявом модерного антисемітизму. Для розуміння, чому російська влада вдалася до розпалення релігійного антисемітизму, варто звернутися до "етносимволістської" концепції нації Е. Сміта: національна ідентичність спирається на домодерні цінності, символи й міфи, до яких належить і релігійні уявлення [37, с.99–120].

"Справа Бейліса" являла собою т. зв. "ритуальний процес" – судово-слідчий процес, викликаний "кривавим наклепом" – обвинуваченням групи євреїв у вбивстві християнської дитини, нібито ради "ритуальних цілей". Найбільш поширеною "ритуальною метою", згідно із середньовічними уявленнями, було збирання євреями християнської крові для приготування маці, прісного хліба на Песах, єврейський Великдень [38, с.208–216]. "Ритуальні процеси" були виявом релігійного антисемітизму, нетерпимості християнського населення Європи до юдеїв-іновірців, які не належали до кола "ближніх" [39, с.117–147]. Історія "ритуальних процесів" почалася в Західній Європі в XII ст. Такі процеси проводилася в Російській імперії, коли після розділів Польщі (1772–1795 рр.) Росія стала центром світового єврейства [40].

Фактичний бік "справи Бейліса" полягав у тому, що киянин Мендель Бейліс був обвинувачений у вбивстві хлопчика Андрія Ющинського, зранене тіло якого було знайдено 20 березня 1911 р. Усі

докази проти М. Бейліса були побудовані, по-перше, на припущенні слідства про існування в юдеїв кривавих ритуалів і, по-друге, на показах представників злодійського світу. Судовий процес у "справі Бейліса" відбувався в Києві з 25 вересня по 28 жовтня 1913 р. Присяжні засідателі визнали невинуватість М. Бейліса [41].

Влада, фабруючи ритуальний процес, переслідувала, на наш погляд, чотири цілі: 1) Припинити політичні дискусії щодо єврейського питання; 2) Заручитися підтримкою чорносотенців у Державній Думі IV скликання (1912–1917 рр.); 3) Нанести удар кадетам-лібералам, які виступали за надання євреям рівноправності (кадетські лідери виступили на захист М. Бейліса); 4) Посилити позиції уряду як охоронця російської нації від євреїв-"іногородців".

Таким чином, російська національна політика щодо єврейського питання мала суперечливий характер. Ця суперечливість полягала у невідповідності дійсності урядової політики стосовно російського єврейства: з одного боку, створення "великої російської нації" вимагало асиміляції й емансипації підданих-євреїв, з іншого боку, євреї уявлялися "чужими" в російському національному проекті. Особливий характер національної політики щодо єврейського питання в Правобережній Україні визначався, по-перше, значною питомою вагою єврейського населення в регіоні, по-друге, спрямованістю губернської адміністрації на русифікацію Південно-Західного краю, а відтак – на боротьбу з національними рухами неросійських народів імперії.

Перспективним напрямками подальшого дослідження російської національної політики в Правобережній Україні є, по-перше, висвітлення політики щодо українського та польського питання, по-друге, порівняння національної політики щодо українського, єврейського та польського питання.

Література

1. **Щербак Н. О.** Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття) / Надія Олександрівна Щербак. – К.: ПЦ "Ризографіка", 2005. – 616 с.
2. **Поліщук Ю. М.** Національні меншини Правобережної України та політика російського царизму щодо них в працях дореволюційних дослідників / Ю. М. Поліщук // Гілея: збірник наукових праць. – К.: Українська академія наук, 2009. – Випуск 28. – С. 132–146;
- Поліщук Ю. М.** Російська влада та національні меншини Правобережної України в кінці XVIII – на початку XX століття: аналіз джерельної бази / Поліщук Ю. М. // Гілея: збірник наукових праць. – К.: Українська академія наук, 2007. – Випуск 10. – С. 93–112.
3. **Бовуа Д.** Битва за землю в Україні. 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / [пер. на укр. З. Борисюк; за ред. Н. Яковенко]; Даніель Бовуа. – К.: Критика, 1998. – 336 с.
4. **Мацузато К.** Генерал-губернаторства в Російській імперії: от етнічного к просторанственному подходу / Кимитака

Мацузато // Новая имперская история постсоветского пространства / [ред. и сост. И. Герасимов, С. Глебов, А. Каплуновский, М. Могильнер, А. Семенов]. – Казань: Центр исследования национализма и империи, 2004. – С.427–458. 5. **Сифман Р. И.** Динамика численности населения России за 1897–1914 гг. [Электронный ресурс] / Р. И. Сифман. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/knigi/polka/gold_fund05.html. 6. **Підраховано** за: Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по вероисповеданиям и регионам. По Империи, всего [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_rel_97.php. 7. **Підраховано** за: Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по вероисповеданиям и регионам. Волынская губерния [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_rel_97.php?reg=31; Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по вероисповеданиям и регионам. Киевская губерния [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_rel_97.php?reg=39; Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по вероисповеданиям и регионам. Подольская губерния [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_rel_97.php?reg=56. 8. **Підраховано** за: Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по вероисповеданиям и регионам. Волынская губерния, в городах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_rel_97.php?reg=124; Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по вероисповеданиям и регионам. Киевская губерния, в городах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_rel_97.php?reg=132; Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по вероисповеданиям и регионам. Подольская губерния, в городах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_rel_97.php?reg=148. 9. **Житецкий И.** Евреи в южной России / И. Житецкий // Киевская старина. – 1901. – Т. LXXIV. – Кн. 7. – С. 1–45. 10. **Іванюк О.** Етнічний склад міського населення Київської губернії за матеріалами переписних документів Російської імперії 1897 р. / Олег Іванюк // Краєзнавство. – 2008. – № 1–4. – С. 71–77. 11. **Киев** // Еврейская энциклопедия / [под. общ. ред. А. Гаркави, Л. Каценельсона]. – Репринтн. изд-ие. – СПб.: Изд-во Брокгауз–Эфрон, Общество по распространению еврейских изданий, 1908–1913. – М.: Терра, 1991– . – Т. IX: Иудан–Ладенбург. – 1991. – С. 515–530. 12. **Полное** собрание законов Российской империи. Собрание третье. – СПб.: Б. и., 1886. – Т. II: 1882 г. – №. 586–1292. 13. **Зайончковский П. А.** Российское самодержавие в конце

XIX столетия (политическая реакция 80-х – начала 90-х годов) / Пётр Андреевич Зайончковский. – М.: Мысль, 1970. – 444 с. 14. **Полное** собрание законов Российской империи. Собрание третье. – СПб.: Б. и., 1911. – Т. XXVIII: 1908 г. – № 29944–31329. 15. **Иванов А.** "Еврейский вопрос" и высшее образование в России (конец XIX – начало XX вв.) / А. Иванов // Вестник Еврейского университета в Москве. – 1994. – № 1. – С. 35–51. 16. **Полное** собрание законов Российской империи. Собрание третье. – СПб.: Б. и., 1914. – Т. XXXI: 1911 г. – № 34629–36390. 17. **Lambroza Sh.** The Pogroms of 1903–1906 // Pogroms: Anti-Jewish Violence in Modern Russian History / [Ed. by J. D. Clier and Sh. Lambroza]. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – P. 191–247. 18. **Див.: Андерсон Б.** Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / [пер. з англ. В. Морозов]; Бенедикт Андерсон. – К.: Критика, 2001. – 272 с. 19. **Дубнов С. М.** Нация прошлого и нация будущего / С. М. Дубнов // Дубнов С. М. Письма о старом и новом еврействе (1897–1907) / С. М. Дубнов. – СПб.: Б. и., 1907. – С. 181–204. 20. **Див.: Герцль Т.** Еврейское государство: Опыт современного решения еврейского вопроса / Теодор Герцль. Автоэмансипация: Призыв русского еврея к своим соплеменникам / [пер. с нем.]; Лев Пинскер; Вступ. ст. Х. Бен Яакова. – М.: Текст, 2008. – С. 19–140. 21. **Эттингер Ш.** Новое время / Ш. Эттингер // История еврейского народа / [под ред. Ш. Эттингера]. – М.–Иерусалим: Мосты культуры, Гешарим, 2001. – 687 с. 22. **Циркуляр** о сионизме и еврейском национальном движении (1903 г.) // Еврейская старина. – 1914. – Выпуск 3–4 (июль–декабрь). – С. 412–414. 23. **Маор И.** Сионистское движение в России / [пер. с иврита О. Минц]; Ицках Маор. – Иерусалим: Библиотека Алия, 1977. – 450 с. 24. **Центральный** державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України), ф. 1597, оп. 1, спр. 324. 25. **ЦДАК України**, ф. 274, оп. 1, спр. 1049. 26. **Марголин А.** Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина) / Арнольд Марголин. – Берлин: Изд-во С. Ефрон, 1921. – 397 с. 27. **Secret Police Report on the Showing of the Zionist Film, 1914** / Introduced by V. Hiterer // Jews in Eastern Europe. – 1997. – № 2. – P. 58–65. 28. **Бунд** "национализируется"... Обсуждение проекта национально-культурной автономии в 1903 году / публикация, вступ. ст. и комментарии А. Е. Локшина // Архив еврейской истории. – М.: РОССПЭН, 2006– . – Т. 3. – 2006. – С. 274–313. 29. **Гусев В. І.** Бундівські організації України в 1905 р. / В. І. Гусев // Наукові парці з питань політичної історії. – К.: Либідь, 1992. – Випуск 172. Політичні партії на Україні (1905–1925 рр.). – С. 35–49. 30. **ЦДАК України**, ф. 274, оп. 4, спр. 168. 31. **ЦДАК України**, ф. 275, оп. 1, спр. 1096. 32. **ЦДАК України**, ф. 275, оп. 1, спр. 2656. 33. **ЦДАК України**, ф. 275, оп. 1, спр. 2656. 34. **ЦДАК України**, ф. 1439, оп. 1, спр. 1380. 35. **ЦДАК України**, ф. 1439, оп. 1, спр. 1478. 36. **Допрос И. Г. Щегловитова** 26 апреля // Падение царского режима. Стенографические отчёты допросов и показаний, данных в 1917 г. в Чрезвычайной следственной

комиссии Временного правительства / под ред. П. Е. Щеголева. – М.–Л.: Госиздат, 1925– . – Т. II. – 1925. – С. 337–398. 37. **Сміт Е.** Нація та націоналізм у глобальну епоху / [пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала]; Ентоні Сміт. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 320 с. – (Серія "Зміна парадигми"; Вип. 11). 38. **Хвольсон Д. А.** О некоторых средневековых обвинениях против евреев. (Историческое исследование по источникам) / Д. А. Хвольсон. – СПб.: Б. и., 1861. – 218 с. 39. **Хасин В. В.** Роль текстов свидетельских показаний в формировании сценариев "ритуальных" процессов в Российской империи в XIX веке / В. В. Хасин // Известия Саратовского университета. – 2008. – Т. 8: Серия "История. Международные отношения". – Вып. 2. – С. 103–109. 40. **Трахтенберг Дж.** Дьявол и евреи. Средневековые представления о евреях и их связь с современным антисемитизмом / [пер. В. Рынкевича]; Джошуа Трахтенберг. – М. –Иерусалим: Гешарим, 1998. – 294 с. 41. **Див.: Тагер А. С.** Царская Россия и дело Бейлиса. Исследование по неопубликованным архивным документам / [предисл. А. В. Луначарского]; Александр Семёнович Тагер. – Изд. 2-ое. – М.: Советское законодательство, 1934. – 324 с.

Гаухман М. В. Российская национальная политика по еврейскому вопросу в Правобережной Украине (1905–1914 гг.).

Анализируется национальная политика Российской империи по еврейскому вопросу в Правобережной Украине в начале XX в. Сделан вывод, что российская национальная политика носила репрессивный характер и была направлена против еврейского национального проекта.

Ключевые слова: национальный вопрос, еврейский вопрос, национальная политика, национальный проект, еврейский проект.

Гаухман М. В. Російська національна політика щодо єврейського питання в Правобережній Україні (1905–1914 рр.).

Аналізується національна політика Російської імперії щодо єврейського питання в Правобережній Україні на початку XX ст. Зроблено висновок російська національна політика мала репресивний характер і спрямовувалася проти єврейського національного проекту.

Ключові слова: національне питання, єврейське питання, національна політика, національний проект, єврейський проект.

Gaukhman M. V. Russian national politics towards Jewish question in Rightbank Ukraine (1905–1914).

National politics of Russian empire towards Jewish question in Rightbank Ukraine in the early XX cr is analyzed. The conclusion is that Russian national politics had repressive character and directed against Jewish national projects is done.

Keywords: national question, Jewish question, national politics, national project.